

BATI AYDINLANMASININ DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ VE ELEŞTİRİSİ¹

A. Kadir ÇÜÇEN*

“Aydınlanma” terimi (İngilizcesi: Enlightenment; Fransızcası l’age de lumuères; Almancası Aufklärung; İtalyancası Illuminismo) tam olarak neyi ifade eder? Kısacası aydınlanma nedir? Aydınlanmayı bir ideoloji olarak mı, yoksa bir süreç veya birtakım düşünsel veya pratik süreçler bütünü olarak mı görmek gerekir? Onu yaşanan bir deneyim diye mi, yoksa bir entellektüel projeler listesi olarak mı yorumlamak doğru olur?” (Cevizci 2002:1)

Aydınlanma, Avrupa’da 1688 İngiliz Devrimiyle başlayıp 1789 Fransız Devrimiyle en üst noktasına erişen bir düşünce hareketidir. Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak niteleyebileceğimiz bu dönem, batı uygarlığının tarihsel gelişiminin ve değişiminin düşünsel ve kültürel sonucudur. İlk önce İngiltere’de başlayan toplumsal değişim (kapitalizmin doğuşu) daha sonra Fransa’da özgürlük hareketi olarak devam etti. Nihayet Almanya’da felsefi temellerini oluşturarak tüm dünyayı etkileyecek modernleşme/batılılaşma hareketine dönüştü.

18. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan bu düşünsel, kültürel, toplumsal değişimin ne olduğunu anlamak için önce bu hareketin arkasında bulunan tarihsel süreci ve bu süreçteki oluşumları anlamak gerekir. Temelde olan ortaya konulduktan sonra Aydınlanmanın ne olduğunu, neyi amaçladığını ve bu amacı gerçekleştirmek için felsefecilerin, düşünürlerin, bilim adamlarının ve siyasetçilerin ortaya koydukları düşünceleri ele alıp açıklayabiliriz. Son olarak da Aydınlanmanın sonuçlarını eleştirel bir bakışla değerlendirmekle de günümüz açısından Aydınlanmanın insanlık tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

I

Batı uygarlığının 18. yy’da vardığı Aydınlanma dönemi, aslında Orta Çağ’da gelişen tüm düşünce ve inançlardan kopuşun yaşandığı Rönesans dönemindeki düşünsel ve toplumsal değişimlerin üzerinde yükselir. O halde sorgulanması gereken öncelikle Rönesansta ortaya çıkan değişimin ne olduğu ve nasıl bir değişim gösterdiği.

15 ve 16. yy’da Avrupa insanı, Orta Çağ’ın dinsel ve geleneksel değerlerin kendilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamak için yeterli olmadığını anladı ve onların yerine yeni değerler oluşturma çabası içine girdi. İşte her şey

¹ Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi’nin düzenlediği “Aydınlanma Seminerleri’nde sunulmuş ve “Avrupa’da Aydınlanma”, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı, Gazi Kitabevi, Ankara 2005. ss. 115-122.’de yayınlanmıştır.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

insan için olmalıydı düşüncesi ile başlayan hümanizm anlayışı Orta Çağ'ın Tanrı/din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklamasını dile getirmektedir. Böylece Tanrı devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir kozmoloji yerine fiziksel bir kozmoloji; insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni yerine insanın birey/kişi olarak kabul edildiği bir toplum/devlet düzeni öne sürülmeye başlandı. Bu değişim/kopuş yalnızca düşünsel/kuramsal bazda olmadı, olgusal/pratik alanda da kendini gösterdi. Dinde reformasyon hareketi ile Katolik mezhebin katı ve değişmez din yorumu yerini Protestanlığın daha ılımlı yorumlarına bıraktı.

Rönesans döneminde ulus devlet anlayışı öne çıkararak din temelli devlet anlayışlarından vazgeçilmeye başlandı. Bu düşünceye paralel olarak insanlar, kul ya da ümmet idesiyle değil, ulus devletin bir bireyi olarak görüldü. Böylece birey olarak insan, kişi olma hakkına sahip oldu. Birey konumuna yükselmesiyle kişi, yönetici, soylu ya da din adamı karşısında hak ve özgürlüklerini kullanarak özgür insan olma talebinde bulunmaya başladı.

İnsan/kişi olma isteğinin, insanın kendisine özgü olanakları sayesinde gerçekleşeceğine inanan Rönesans insanı, önce doğaya hakim olması gerektiği düşüncesi ile yaşadığı evren, dünya ve toplum hakkında bilgi üretme çabası içine girdi. Böylece bilimsel bilgi için klasik yöntemlerin terk edilmesi ve yeni bir yöntemin keşfedilmesi gerektiğini kavradı. Nitekim ünlü İngiliz düşünür Francis Bacon'a göre insanın amacı ve mutluluğu, doğaya egemen olmasıyla ilişkilidir. Çünkü doğaya egemen olmak onun yasalarını bilmek demektir. Bu ise insanı doğa karşısında özgür yapar. Bu nedenle yapılması gereken, doğanın bilgisini edinerek onu kontrol altına almak ve onu insanın daha iyi ve mutlu yaşaması için değiştirmektir. Peki, bu nasıl yapılacaktır? Bacon ve onun gibi düşünen öncü aydınlamacılar için tek yol önyargılarından, dinsel inançlarından, skolâstik akıl yürütmelerden kurtulmuş ve bilimsel bilgiyi verecek deneysel yöntemi benimsemiş insanı yetiştirmektir. İşte Rönesansla başlayan yeni insan, yani özgür, bağımsız ve akli/deneyi bilgi için referans alan insan oluşturma projesi, meyvelerini Aydınlanma Çağında verir.

II

Aydınlanma Çağı, batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerinin olduğu çağdır. Yeni insan her şeyden önce kendi aklını kullanma cesaretini gösteren bir özellikle donatılmalıdır. Bunu Alman filozof Kant şöyle dile getirir:

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır. Bu *ergin olmayış* durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu *ergin olmayışa insan kendi suçu* ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının

kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. *Sapere aude!* Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! sözü imdi *Aydınlanma*'nın parolası olmaktadır.²

I. Kant

Aydınlanma Çağının ne olduğunu, amacını ve bu amacı nasıl gerçekleştirdiğini çözümlmek için 18. yüzyılda batı düşüncesini ve batılı insan tipini belirleyen üç ulus devletinin üç filozofunun düşüncelerinden yararlanacağım. Bunlardan ilki, İngiliz filozof ve siyaset adamı John Locke (1632-1704)'tur.

John Locke'un görüşlerini iki açıdan ele alacağım. İlki onun bilgi anlayışına bağlı metafizik ve bilim anlayışı doğrultusundaki aydın insan tipi; diğeri ise onun siyaset felsefesi doğrultusunda tanımladığı birey ve devlet anlayışıdır. Locke, insan zihninin/aklının doğuştan boş bir levha gibi içeriksiz olduğunu öne sürerek her türlü bilginin daha sonra deneyle elde edildiğini savunur. Bu bilgi kuramıyla söylenmek istenen şudur: İnsan kendi aklı sayesinde her türlü bilgiyi deneysel bir temelle oluşturabilir. Başka bir deyişle, kilisenin öne sürdüğü din öğretisini, metafizik düşünceleri ve batıl inançları deneyle elde edemeyeceğimize göre, bunların doğruluğunu göstermemiz bilimsel açıdan olanaklı değildir. Bu nedenle aklın bilgi edinmesinde din, metafizik ve batıl inançlar yardımcı olamadığı gibi doğru düşünme için de engeldirler. O halde dinin, metafiziğin ve her türlü inancın terk edilerek aklın

² "'Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt (1784)" *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı: 11, Çev. Nejat Bozkurt, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17.

A. Kadir ÇÜÇEN

bağımsız ve özgürce bilgi edinmesi için gerekli eğitim, çevre ve kültür olanaklarının hazırlanması gerekir. Genel olarak tüm Aydınlanma düşünürleri, aklın egemenliğinde oluşan bir bilim anlayışına göre oluşturulan insan ve toplum anlayışının, insanın mutlu ve rahat yaşamasını sağlayacağına inanırlar.

Locke'la başlayan deneyci gelenek, din ve metafiziği, bilimsel bilgi önündeki en büyük engel olarak görür. Bilimsel bilgiyi verecek aydınlanmış akıl, ancak o akli kullanma cesaretini gösterecek bireylerin oluşturduğu bir toplum düzeninde yaşama şansı bulur. Bu nedenle Locke insanlığı acıdan, sefaletten, hastalıklardan, korkudan, kötülüklerden ve bilgisizlikten kurtaracak bir toplum düzeni için bir siyaset felsefesi önerir. Bu, bireyin yaşama hakkını, özgürlüğünü ve mülkiyet hakkını güvence altına almış liberal hukuk devletidir. Ona göre, devlet bireyin çıkarlarını korumak için vardır. Locke bu konuda şöyle söyler:

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın yeryüzündeki geçerli olan hukuk, insandır ve bu yüzden de yalnızca insanların rızalarıyla oluşturulabilir. Dolayısıyla halkın rızasına dayanmayan bir hukuka ve otoriteye itaate hiç kimse zorlanamaz.³

John Locke

Böylece aydınlanmış birey ancak aydınlanmış bir hukuk devletinde yani aydınlanmış yöneticilerin ve toplumsal uzlaşımın kurulmuş hukuk düzeninde gerçek anlamını bulur. Bu nedenle dinsel devletler yerini akıl devletlerine bırakmalıdır. Çünkü aydınlanma ancak insanların bireyselleşmesi ve toplumun gelişmesiyle gerçekleşir. Devletin görevi de, aydın insanın oluşması için gerekli tüm kamusal, kurumsal, bilimsel, eğitimsel yapıyı oluşturmaktır.

İkinci olarak Fransız aydınlanması üzerinde duracağız. Fransız aydınlanması İngiliz aydınlanmasının temel kalkış ilkeleri olan deney, akıl, bilim, laiklik, hukuk, birey, ulus, toplumsal sözleşme, uzlaşım dayalı hukuk

³ Neşet, Toku, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yay., Ankara, 2003, s. 115.

Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi

kavramlarını geliştirerek aydınlanma düşüncesini daha geniş halk kitlelerine ulaştırma etkinliğine girdi. Bu anlamda Voltaire (1694-1778) öncelikle anımsanacak Fransız düşünürdür. John Locke'tan büyük etki alan Voltaire, deist bir Tanrı anlayışı ile insanı, toplumu, devleti ve evreni yeniden açıklama çabasına girer. Deizme göre Tanrı vardır ve evreni yaratmıştır fakat evrenin işlerine müdahale etmemektedir. Bu nedenle insanlar kendi yaşamlarını belirleme, toplum ve devlet düzeni oluşturma ve bilim yapma vs. konularda kendi başlarına ve özgürdürler. İşte bu noktada devreye akıl girer, çünkü insan akıllı varlık olarak hem toplumu hem de doğayı bilecek ve yönetecek güçtedir. Voltaire göre insan düşünme yetisine ve özgür istence sahip tek canlıdır. Bu nedenle insan kendi bilgisizliğini aşabilecek olanağa da sahiptir. Çünkü tüm kötülüklerin kaynağında anlama yetisini kullanmayan ve bilgisizlik içinde yaşayan birey vardır. O halde yapılması gereken, bireyin bilgi edinmesini sağlayarak aydınlanmasına yardım etmektir. Bu amaçla Voltaire, ansiklopedi çalışmalarına katılarak büyük halk kitlelerine bilgi ulaştırmaya çalışır. 'Tanrı'ya bağlanan hiçbir kötülük olamaz' düşüncesini benimseyen Voltaire, tüm yaşamı boyunca bireyin ve toplumun aydınlanması için aklın ve bilimin öncülüğünü savunmuştur. Böylece insan aklının aydınlanması ile birey, toplumun aydınlanması ile de uygarlık ortaya çıkar.

Jean-Jacques Rousseau

Fransız aydınlanmasının ikinci önemli düşünürü de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)'dur. Ansiklopedi çalışmalarına da katılan Rousseau'nun aydınlanma düşüncelerinin temelinde toplumsal sözleşme kavramı vardır. *Toplum Sözleşmesi* ve *İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserlerinde Rousseau, birey olarak insanın kendi kendine yetemeyeceği düşüncesinden hareketle insanların toplum içinde yaşaması gerekliliğini öne sürer. Fakat

toplum içinde yaşamanın bir bedeli vardır. Doğal durumda özgür ve eşit olan insan, toplumsal yaşamda bunları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. O halde insanların hem toplum halinde hem de özgür yaşamaları için bir düzen gerekmektedir. İşte Rousseau böyle bir toplum yapısı için gereken şeyin, bir araya gelerek bir düzen içinde yaşamayı kabul edenlerin ortaklaşa oluşturacakları bir sözleşme olduğunu öne sürer. Bu sözleşmeyle bireylerin kendilerinin nasıl bir güç tarafından yönetileceklerini belirleyen bir *genel istence* ulaşırlar. Rousseau genel istençle, halkın yani bireylerin kendi kendilerini yönetecekleri, yasaya dayalı bir cumhuriyet yönetim biçimini anlamaktadır. Çünkü genel istenç, halkın egemenliği üzerine yükseldiğinde meşru olur. Bu yorum en iyi örneğini Fransız Devriminde göstermiştir. Çoğunluğun isteği doğrultusunda oluşan bir yönetim anlayışını savunmakla birlikte akla dayalı yasalı düzeni de savunmaktadır.

Alman aydınlanmasının temsilcisi olarak da konuşmamızda Immanuel Kant (1724-1804)'ı ele alacağım. Kant, akılcı ve deneyci görüşlerin tek başlarına insanı bilimsel bilgiye ulaştıramayacağı düşüncesiyle öncelikle insan aklının bilme koşullarını, daha doğrusu neyi bilip neyi bilemeyeceğini araştırır. *Saf Aklın Eleştirisi* adlı kitabında Kant, aydınlanma geleneğine uygun bir biçimde, metafiziksel bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki farklılığı göstermek amacıyla insan aklının eleştirel bir çözümlemesini yapar. Böylece insan aklının deneyden bağımsız olarak ortaya koyduğu bilgiler ile deneye bağlı olarak ortaya koyduğu bilgilerin sınırlarını ortaya koyarak bilimsel bilgi ile bilimsel olmayan bilgilerin birbirinden nasıl ve hangi ölçüte göre ayrıldıklarını gösterir. Bilimsel bilgiye kaynaklık eden saf aklın bilme olanaklarını, ilkelerini, sınırlarını ve ölçütlerini belirler. Kant'ın amacı Newton'ın fiziğine felsefi bilgi temelleri oluşturarak modern bilim ile felsefe arasındaki birlikteliği kurmak ve bu görevi de akla vermektir.

Kant'ın diğer bir amacı da, aydınlanmış ya da aydınlanacak birey için bir ahlak öğretisi oluşturmaktır. Çünkü insan aklı ile nasıl bilim ve doğa yasalarını ortaya koyuyorsa yine aynı akıl ile insan kendi bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyecek ahlak yasalarını da ortaya koyabilirdi. İşte Kant ve aydınlanmacı düşünürler bu kalkış noktasından yola çıkarak ahlak kuramları geliştirdiler. Böylece Kant, insan aklının evrensel ahlak yasaları koyabilme ilkelerini, olanaklarını ve ölçütlerini araştırdığı *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı kitabını yazdı. Sonuç olarak Kant ve diğer aydınlanmacı düşünürler, insan aklının evreni kavrayabileceğini ve daha mutlu ve özgür yaşayabilecekleri bir toplum düzeni oluşturabileceklerini savundular.

III

Yeni insan ve toplum anlayışlarının inşası olarak Aydınlanmanın gerçekleşmesi için Aydınlanmacı düşünürlerin ortaklaşa kabul ettikleri temel ilkeler şunlardır.

Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi

- *Akılcılık*: Bu ilke, insan aklının her türlü rehberliği yapacak güçte olduğunu ve başka hiçbir kaynağa gerek olmadığını dile getirir. Aydınlanmacılara göre akıl, hem doğru düşünmeyi hem de doğru eylemi verecek tek kaynaktır; yeter ki onun bu işleyişini engelleyecek dış faktörler olmasın. Çünkü aklın doğruya ulaşmasını engelleyen en önemli unsurlar kilise (bozulmuş dini inançlar), devlet (toplumsal sözleşmeye ve hukuka dayanmayan devlet), batıl inançlar, bilgisizlik, yontemsizlik ve önyargılardır. Yapılması gereken ise, aklın aydınlanmasını sağlamaktır. Bunun içinde aklın aydınlanmasını engelleyecek her tür karşı unsuru gidererek bilimsel bir çevre hazırlamaktır.
- *Bilimcilik*: “Aydın insan gerçeği ve doğruyu arayan ve onu bulmak için kendine bilimi rehber edinen bireydir” ilkesi aydınlanmanın bir diğer ilkesidir. Evrenin ve toplumun yasalarını verecek tek bilgi kaynağı bilimdir düşüncesi, Aydınlanmanın değişmez ilkesidir. İnsanlığın ilerlemesini, bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle eş tutan Aydınlanmacılara göre, insan bilimde ne kadar çok ilerlerse o kadar çok güç, mutluluk, huzur ve refah sahibi olur.
- *Aydınlanmış din*: Aydınlanma düşünürleri, aklın ve bilimin egemenliğinde ve kılavuzluğunda teist din anlayışına, kilisenin baskıcı öğretilerine karşı çıkarak, dinde de yenileşmenin ve değişimin yani aydınlanmanın gerekli olduğunu savundular. Mucizeleri, batıl inançları ve çelişkileri içermeyen yeni din yorumları öne sürdüler. Özellikle deist din anlayışı, bir yaratanın yani Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte insanı evreni anlamakta ve yönetmekte kendi aklının egemenliğine bırakmaktaydı. Yine materyalist ya da ateist din yorumları da bu dönemin din anlayışları içinde yer almaktaydı.
- *Metafiziğin reddi*: Aydınlanma düşünürleri, bilimsel bilginin temelinde olgu, gözlem ve deneyin olduğunu ileri sürdükleri için doğal olarak metafizik öğretileri reddettiler. Böylece evrende ya da toplumda özsel ve ereksel nedenler aramak yerine nesnel, olgusal, maddesel nedenlerle olay ve olgular açıklandı.
- *İlerlemecilik*: Aydınlanmacılar bilim ve teknolojiadaki ilerlemenin yanı sıra tarihte de bir ilerleme olduğunu savundular. Onlara göre, insanlık tarihi düzgün doğrusal olarak daha iyiye doğru yani yoksulluktan zenginliğe; basitten karmaşıklığa; doğaya bağımlılıktan özgürlüğe, kısaca her alanda olumluya doğru gitmektedir.
- *İnsancılık*: Aydınlanmacı düşünürler, ilerlemenin insan için olması gerektiği görüşünde hem fikirdir. İnsan kendisi olma çabasını giderek daha çok gerçekleştirmektedir. Doğal durumunu terk eden insan,

toplumsal varlık olarak özgürleşmesini ve daha mutlu olmasını sağlayacak gelişimin sürdüreceği bir hümanizm içine girmiştir. Artık her şey daha çok bireyin mutlu olmasını sağlayacak olanakların yaratılmasına doğru gitmektedir. Toplum ve devlet, insan yani birey için vardır ve onun insanca yaşaması için gerekli olanakları sağlamakla yükümlüdür.

- *Bireycilik*: Aklını kullanma cesaretini göster” temel ilkesi altında Aydınlanmanın temel bir ilkesinin de birey yani kişi olma olduğunu ifade etmektedir. Aydınlanma, düşünen, sorgulayan, bilen, araştıran ve eleştiren özgür bireylerin oluşmasıyla gerçekleşeceğini öne süren aydınlanmacılar, Descartes’in “Düşünüyorum o halde varım” ilkesiyle özneciliği savunmaktadırlar.
- *İnsan hakları ve özgürlük ilkesi*: Aydınlanma ancak insan hak ve özgürlüklerinin tanımlandığı, korunduğu ve yasal güvenceye alındığı toplumlarda gerçekleşeceği için, Aydınlanma düşünürleri bireyin haklarını, özellikle Locke’un temel ilkeleri olan “yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları”nı ortaya koyacak ahlak ve politik sistemleri öne sürmüşlerdir. Böylece insan hak ve özgürlükleri aydınlanma döneminin bir sonucu olarak gelişmiş ve insanlığa mal olmuştur
- *Evrenselcilik*: Her şeyi akıl ve bilim ölçütü ile değerlendiren Aydınlanmacı düşünürler, evrenin ve toplumun yasalarını bulmakla da evrenselci bir anlayışı savunmaktalar. Bilimin, bilgi için tek kaynak; aklın doğruyu, iyiyi ve güzeli belirlemesi; insanlığın ve tarihin daha olumluya doğru ilerlemesi düşüncelerinin temelinde evrenselcilik ilkesi vardır. Bu ilkeye göre mutlak ve evrensel olan insan aklı tarafından bulunabilir ve tüm diğer insanlara eğitim yoluyla öğretilir. Kısaca insanlık evrensel olan ilkeler doğrultusunda yeniden oluşturulabilir.

IV

Avrupa’da 18. yy’da ortaya çıkan ve daha sonra dünyayı etkileyen aydınlanma düşüncesi kendi döneminde de kabul gördüğü gibi henüz bitmemiş bir süreçtir. Örneğin Kant’a göre, insanlık henüz aydınlanmanın başındadır. Fakat günümüz postmodern düşünürleri aydınlanmayı eleştirmektedirler. Acaba eleştirdikleri aydınlanmanın kendisi mi yoksa bir dönemi içeren insan ve toplum oluşturma projesi midir? Bu bölümde aydınlanma ve aydınlanma çağının temel ilkeleri eleştirilerek, günümüzde aydınlanmanın doğru anlaşılıp anlaşılmadığı açıklanacaktır.

Öncelikle aydınlanma çağında ortaya konulmak istenen akıl ve bilim ışığında mekanik bir insan ve doğa açıklamasıdır. İşte Hegel ve 19. yy romantik filozofların aydınlamaya karşı yaptıkları en önemli eleştiri, insanın ve doğanın

Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi

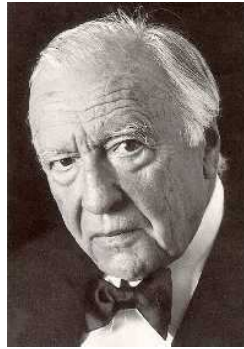
tek bir boyutla ele alınması ve bu tür toplumsal dönüştürme sürecinin de evrensel olduğunun öne sürülmesidir. Bu tür eleştiriler günümüz düşünürlerinden, örneğin Charles Taylor ve Michel Foucault'dan da gelmektedir. Aydınlanmanın tek tip özne yani birey ve toplum anlayışı önerisine karşın bireysel ve kültürel farklılıkların önemini vurgulamaktalar. Böylece evrensel kültür ve insan projesinin çok tehlikeli sonuçları olabileceği belirtilmektedir.

Edmund Burke ve Alasdair MacIntyre gibi bir çok düşünür, aydınlanmanın başta Fransız Devrimi gibi insanlığa karşı işlenmiş büyük suçlara yol açabileceğini ileri sürmektedirler. İşte aydınlanma projesine karşı bu tür suçlamalar, son 200 yılın en önemli karşı çıkış nedenidir. Yeni-Kantçı düşünür Ernst Cassirer de “aydınlanmayı akılsallıkta kökleşen, rasyonalitede tecessüm eden bir değer sistemi olarak yorumlar.” (Cevizci, 4)

Ernst Cassirer

Max Horkheimer ve Theodor Adorno gibi düşünürler de, aydınlanmanın bilimsel akılcılığının yalnızca araçsal/yöntemsel olarak algılanmasının İkinci Dünya Savaşında ortaya çıkan bir soy kırım organizasyonuna neden olduğunu ileri sürerler. Çünkü onlara göre, aydınlanmanın özünde olan akıl ve bilim kısaca rasyonalite tüm mitleri, batıl inançları ve dini inançları yıkmakla kalmadı kendisi bir otorite oldu ve başka hiçbir şeyin gelişmesine izin vermedi. Böylece bir politik terör ortamı hazırladı.

Hans-George Gadamer

Hans-George Gadamer gibi yorumcu düşünürler, Kant'ın soyut ve biçimsel özne anlayışının insanı gerçek yaşamdan kopardığını ileri sürerler. Maddî ve akılcı yaşamı öne süren aydınlanma, insanı tinsel ve toplumsal yaşamdan koparmaktadır. Tarihsellik boyutu göz ardı edilen insan, kendi varlığından/varoluşundan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle insanın kendi varlığını aydınlatacak anlama ve yorum bilgisine gereksinmesi vardır. Bu aydınlatma, Aydınlanma çağının öne sürdüğü ilkelerle olamaz.

V

Aydınlanma Çağının akıl ve bilim temelli mekanik insan, doğa ve evren tasarımı, tek tip insan ve toplum modelinin gelişmesine sebep olması aydınlanmanın gereksizliğini ya da terk edilmesini gerektirmez. Yapılması gereken Aydınlanma Çağı ile aydınlanma kavramını ayırt ederek her ikisinin de tanımını ve sınırlarını iyice açıklamaktır. Aydınlanma Çağı, tarihsel bir döneme karşılık gelirken, aydınlanma bireyin kendi varlığını ve başkalarını anlamasıdır. Bu nedenle bireysel ya da toplumsal aydınlanma, Aydınlanma Çağının bazı ilkeleri ile örtüşebilir, fakat aydınlanma yalnızca sınırları belirlenmiş bir model ya da tasarı değildir. Aydınlanma, insan varlığının aydınlanması olduğu için aynı zamanda insan olma olanağımızın da temelidir.

“Demek ki aydınlanmayı genel olarak akılcılık ve modern düşünce/modern çağ kapsamında görmek, kavramı anlamca daraltır ve onun insanla olan temel ilgisini görmeyi engeller. Öyleyse burada bir çağın değerlendirilmesi ile bir düşüncenin değerlendirilmesini ayırmak gerekir... Çünkü *aydınlanma düşüncesi* düşünce olarak doğru temellere dayalı bir düşüncedir.” (İyi 2000: 140)

Aydınlanma, insanı yaşama, topluma ve doğaya bağlayan bir işleve de sahiptir, çünkü kendi varlığını aydınlatan birey, kendi dışındaki varlıkları da anlar ve onlarla birlikte var olduğunun farkına varır. Bu nedenle aydınlanma, bir tür farkındalıktır. Böylece her tür küreselleşme ve evrenselleştirme projeleri karşısında varlığını korur ve geliştirir. Sonuçta aydınlanma, insana insan olma olanağını veren bir var olma sürecidir.

KAYNAKÇA

- İyi, Sevgi (2000) “Aydınlanma Sorunu”, *Bedia Akarsu Armağanı*, Hazırlayanlar Betül Çotuksöken ve Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Cevizci, Ahmet (2002) *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Kant, I., (2000) “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784)”, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı: 11, Çev. Nejat Bozkurt, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Toku, Neşet (2003), *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yay, Ankara.